

**SERAMİK SANATININ YAŞLI BİREYLERDE
“GERONTOLOJİK UĞRAŞ TERAPİSİ” ALANINDA KULLANIMI VE ANTALYA
HALİL AKYÜZ HUZUREVİ ÖRNEĞİ*¹**

**THE USAGE OF CERAMIC ART IN THE FIELD OF GERONTOLOGICAL
OCCUPATION THERAPY WITH ELDERLY PEOPLE AND AN EXAMPLE OF
ANTALYA HALİL AKYÜZ HUZUREVİ**

Emel MÜLAYİM

Öğr. Gör., Akdeniz Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Seramik Bölümü, e-mail:
emulayimart@gmail.com, ORCID ID: 0009-0009-0935-5717

Özet

Yaşlılık bilimi olarak bilinen *Gerontoloji* aynı zamanda birkaç bilim dalı ile birlikte yaşlılara eş zamanlı uygulanmaktadır. Geriatri ve Ergoterapi bunlardan sadece ikisidir. Ergoterapi'nin çalışma alanı içinde olan “*uğraş terapisi*” yaşlının günlük hayatta sağlıklı bir birey olarak hayatını devam ettirmesinde uygulanan önemli bir bölümü oluşturmaktadır. Uğraş Terapisi kapsamında yaşlıya, birçok sanat ve el- sanat uygulamalarıyla tedavi ve terapi uygulanmaktadır. Terapi olarak kullanılan sanat dallarından birisi de seramik sanatıdır. Örnek huzurevinde yapılan çalışmalar kapsamında seramik, yaşlılarda iyileşme sürecini hızlandıran önemli bir terapi yöntemi olarak görülmüştür. Bu bildiriye, Antalya Halil Akyüz Huzurevinde “*uğraş terapisi* kapsamında öğrencilerimizle yaptığımız projede uygulanan seramik sanatının yaşlı üzerindeki iyileştirici gücü ve terapinin sonuçları üzerine bir çalışma sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gerontoloji, Uğraş Terapisi, Seramik Sanatı

Abstract

Gerontology which is known as oldage science is applied to elderly people with a few discipline simultaneously. Geriatrics and occupational therapy are only two of them. “Occupational therapy” which is in the working area of Ergotherapy is practised into the daily life of an elderly person to be a healthy individual in order to survive and it is an important part of the therapy. In the content of occupational therapy, there are a lot of art and hand – art practices which are applied to elderly as a treatment and therapy. The ceramic art is one of the art domains which is used as therapy. To the extent the workings are made in the example of elderly peoples’ house, the ceramic has been seen as an important therapy method in speeding up the recovery of elderly people. In this article, a study result is going to be presented which is about a project we made with our students in Antalya Halil Akyüz Huzurevi. It deals with practising of the ceramic art on elderly people which has a remedial power and a therapy.

Keywords: Gerontology, Occupational Therapy, Ceramic Art

GİRİŞ

Bilindiği üzere yaşlılık bilimi olan “Gerontoloji veya jerontoloji (Antik Yunanca γέρων (géron), “ihtiyar” + λόγος (lógos), “ilim”) yaşlanmanın ve yaşlılığın bilimi anlamına gelmektedir. Gerontoloji interdisipliner bir bilim dalıdır, yani farklı bilim dallarında yaşlanma ve yaşlığı incelenmektedir (wikipedia.org). Yaşlının daha sağlıklı ve kaliteli bir biçimde ömrünü sürdürebilmesi için Gerontolojinin diğer bilim dallarından beslenmesi gerekmektedir. Geriatri ve Ergoterapi yaşlının yaşam kalitesini arttırmasında terapi anlamında çok büyük önem arz etmektedir.

Ergoterapi; Yunanacadan gelen “Ergo” iş ve hareket anlamına, “terapi” de tedavi anlamına gelmektedir. Ergoterapi insan patolojisinin performansını arttırma sanatıdır. Diğer

* Bu çalışma 2018 yılında Uluslararası Kültür, Sanat ve Toplum Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuş ve revize edilerek makale haline getirilmiştir.

bir deyişle herhangi bir hastalık, kaza, doğumsal sakatlık ve yaşlanma sonucu, kişinin düşünce, sosyal ve fiziksel yeteneklerinde oluşan bozuklukları iyileştirmek, mevcut yeteneklerini geliştirmek, ortaya çıkarmak, kişinin bu yeteneklerini günlük hayatında kullanabilmesini öğretmek için uygulanan amaca yönelik hareketlerdir. Ergoterapi kapsamında; Nöroloji, ortopedi, pediatri, geriatri, psikiyatri bozuklukları tedavi edilmektedir.

Geriatri bilim dalı ise, yaşlılığın sebep olduğu akut ve kronik hastalıkları inceler ve mücadele eder. Bu karşılık Ergoterapi de, yaşlılıkta oluşan Parkinson, Demans, Alzhemier gibi hastalıkların nörolojik sebeplerini inceler ve tedavisinde büyük rol oynar. Bu doğrultuda Ergoterapinin en önemli amacı; Yaşlı bireylerde nörolojik hastalıklarının tedavisi, nöropsikolojik ve motor becerilerinin geliştirilmesidir. Sözü edilen bu hastalıkların iyileştirilmesi sürecinde, Ergoterapinin en önemli alanlarından birisini olan “Uğraş Terapisi” yaşlının yaşam kalitesini arttırmada büyük bir önem arz etmektedir. Uğraş Terapisinin hastaya uygulanmasında da fizyoterapistler, sanatçılar ve ergoterapistler bir sacayağı oluşturmaktadırlar (Mülayim, 2011, s.10).

Çalışmanın Amacı: Yaşlılık Bilimi olarak bilinen Gerontoloji'nin önemli ayaklarından birisi olan Ergoterapi, yaşlılıkla birlikte oluşan hastalıklarının tedavisinde kişinin yaşam kalitesini attırmada önemli bir yere sahiptir. Ergoterapi bilimi, yaşlıların nörolojik, psikolojik ve motor becerilerinin geliştirilmesi tedavilerinde “Gerontolojik Uğraş Terapisi” yöntemini kullanmaktadır. Uğraş Terapisi olarak bilinen tedavi içinde de tüm sanat ve el-sanat gurubu çalışmaları yer almaktadır. Bu çalışma ile plastik sanat dallarından biri olan seramik sanatının yaşlılarda, hastalıklarının iyileştirilmesi sürecinde “Gerontolojik Uğraş Terapisi” alanındaki kullanımının önemi üzerine Antalya Halil Akyüz Huzurevi örneğinde yapılan çalışmalar sonucunda varılan nokta ve çalışmanın sonuçları üzerine bir değerlendirme yapmaktır.

Materyal: Seramik Sanatının yaşlı bireylerde “Gerontolojik Uğraş Terapisi” alanında kullanımı üzerine yapılan bu çalışmada, Antalya Halil Akyüz Huzurevinde seçilen yaşlılar üzerinde sanat ve el sanatları uygulamaları, hastalıklarına göre tedavileri içinde uygulattırılmıştır. Danışmanlığında olan 31 öğrenci ile “Gerontolojik Uğraş Terapisi” dersi kapsamında yaklaşık dört haftalık bir süreç içinde seramik uygulamaları ile bir proje çalışması yaptırılmıştır. Bunun için plastik kil ve ahşap şekillendirme aletleri kullanılmıştır. Yapılan plastik kil çalışmaları, seramik fırınında pişirilmiş ve yine yaşlılara akrilik boya ile renklendirmesi yaptırılmıştır. Daha sonra proje kapsamında çalışma kamusal alana pano olarak uygulanmıştır.

Yöntem: Bu çalışma ile Antalya Halil Akyüz Huzurevi uygulamaları sırasında oluşturulmuş proje kapsamında, seramik malzemeye çalışmaya başlayan yaşlı üzerinde sosyologlar, fizyoterapistler ve gerontoloji uzmanlarının gözetmenliğinde, uygulamayı yaşlıya yaptıran “Gerontolojik Uğraş Terapisi” dersini alan 31 proje öğrencisinin dört haftalık süreç boyunca gözlemleri ve rapor sonuçları baz alınmıştır. Bu sonuçlar kapsamında seramik sanatının ana hammadde olan plastik çamurun yaşlı hastalar üzerinde iyileştirici etkisi üzerine hatırı sayılır pozitif bir sonuç elde edilmiş ve bu çıktılar genel çalışma verisi olarak sonuç kısmında aktarılmıştır.

1.Seramik Sanatının Yaşlı Bireylerde “Gerontolojik Uğraş Terapisi” Alanında Kullanımı ve Antalya Halil Akyüz Huzurevi Örneği

1.1. Gerontolojik Uğraş Terapisi:

Gerontolojide, uğraş terapisi yaşlı bireylerin hastalıklarının iyileştirilmesinde, sosyalleşip tekrar hayata bağlanmasında çok önemli bir yere sahiptir. Uğraş Terapisi (tedavisi); yaşlı, zihin engelli, mahpus, nörolojik ve psikolojik rahatsızlığı olan kişilerin

iyileşmeleri, kendilerini ifade edebilmeleri ve kaliteli bir yaşam sürdürebilmeleri için tedavi sürecinde araç olarak kullanılan sanat ve el-sanatların tümüne verilen addır. Dolayısıyla Gerontoloji bilimi aynı zamanda sanat disipliniyle de aktif bir bağlantı içinde olmak zorundadır. Yaşlıda Özellikle psikolojik ve nörolojik hastalıklar sanat ve el-sanatı terapileriyle iyileştirilebilmektedir. Bu bazen resim sanatı, bazen seramik sanatı bazen de hobby türündeki tüm el- sanatları ile yapılabilmektedir. Geriatri bilimi, yaşlıların hastalıklarının tespiti ve iyileştirme sürecinde Gerontoloji bilimi ile ortaklaşa çalışmaktadır. İki bilim dalının da ortak hedefi; kaba ve ince motor becerileri, algılama, işleme ve duyuşsal entegrasyon getirmek iyileştirmesini sağlamaktır. Ergoterapi bu yüzden Geriatriye olumlu etkilere sebep olmuştur. Amaç ise yaşlının günlük hayatında daha fazla bağımsızlık kazanmasını sağlamak kaybolan veya gerileyen işlevselliklerini arttırmaktır.

1.2 . Sanat ve Görsel Sanatların Gerontolojide Tedavi Olarak Kullanımı

Sanat ve görsel sanatlar çocuklardan yaşlılara kadar tüm yaş gruplarında terapi olarak kullanılmaktadır. Yukarıda bahsedildiği üzere Gerontolojide uygulanan Uğraş Terapisinde yaşlıları yeniden hayata kazandırma hedef alındığından, özellikle sanat ve görsel sanatların tüm dalları hastalığa göre bireye terapi şeklinde verilmektedir. Bu da herhangi bir sanat dalını kapsayan sanatsal etkinlikle yapılabilmektedir. Bu bağlamda sanat ve görsel sanatları aşağıdaki gibi tanımlayabiliriz.

Sanat: Kişinin yaratıcı gücünü ortaya koyabildiği, bir olguyu bir nesneyi görünenden farklı bir şekilde yorumlayarak çeşitli plastik malzemeyle veya görsel sanatlar yoluyla yaratıcı anlatım ifade edebilme gücüdür (Mülayim, 2011, s.3).

Görsel Sanatlar ise: Temel olarak görselliğin doğası içerisinde oluşturulan, seramik, desen, resim, heykel, mimari, baskı-resim, modern görsel sanatlar (fotoğrafçılık, video ve film-yapımcılığı), tasarım ve el sanatları gibi yaratıcı çalışmaların sanat biçimlerine dönüştürülmesidir (Esaak, 2018).

“İnsan, doğası gereği, görsel sanatlarla iç içe yaşama durumundadır. İnsanlık tarihinin başlangıcından beri bu durum bu şekilde süregelmiştir. Görsel sanatlar, kimi zaman insanoğlunun korkularını, endişelerini, acılarını ifade etmede bir araç olarak kullanılırken; kimi zaman da insanoğlunun isteklerini, beğenilerini, hazlarını ve arzularını ifade etmede kullanılan bir araç olarak ortaya çıkmıştır. Bu bakış açısı altında; mağara dönemi insanların isteklerini, korkularını, ... vb. duygu ve düşüncelerini yaşamış oldukları mağara duvarına çizerek ve/veya boyayarak yansıtmaları, bazı Hristiyan Ortodoksların vücutlarındaki rahatsızlığı (sağlık durumunu) ifade eden üç boyutlu mum heykeller (kulak, ayak, kol şeklinde mum heykeller) yapmaları ve bunları derman bulmak (şifa bulmak) amacı ile kiliselere bırakmaları, Türklerin ‘hıdırellezde’ istek ve temennilerini yansıtan çizimsel ifadeler ve şekillendirilmiş biçimler yapıp gül ağacının altına gömmeleri, bu duruma birer örnek olarak gösterilebilmektedir İnsanın kendi elleri ile maddeye şekil vermesi maddeyi boyutlandırması ve sonuç itibari ile ortaya bir görsel sanatlar çalışması çıkarması, insanın kendini her zaman etkilemiş ve ortaya çıkan duruma gizil bir anlam katmıştır. Görsel sanatların tanımlanamayan bu yapısı, insanın sağlığa dayalı ihtiyaçlarını ve arzularını giderme noktasında kullanıldığında, görsel sanatlar, rahatlatan ve güç veren bir aracı olarak görülmüş ve bu yönüyle de ele alınmıştır”(Salderay, 2010: s.134).

Görsel sanatlar ve sağlık, kaydedilmiş tarihin başlangıcından beri insan ilgisinin merkezi olmuştur. Her iki alanın da toplum yapıları içerisindeki değerlerinin belirlenmesinde, toplumlardaki görsel sanatlar ve sağlığa verilen önem belirleyici değer olarak görülmüştür (Stuckey ve Nobel, 2010: 254). Bu yüzden eski çağlardan beri sanat toplumların sağlıklı olması için hep tedavi yöntemi olarak kullanılmıştır. Sanatla tedavinin en büyük tercih sebebi “kolay kavranabilirliği, zaman kaybına yol açmaması, etkili ve kalıcı neticeler vermesi ve

görsel olanın üstünlüğünden”(Sezen, 2009: s.7) kaynaklanmaktadır. “ Tuhaf bir şekilde, resim sakince dile getirilen bir yaşama sevinci duygusuyla doludur”(Botton ve Armstrong, 2013: s.48). Öylelikle resim ve sanatın diğer dalları, yaşlı bireylerin yaşama tutunmasında çok önemli bir faktör oynamaktadır. Kimi zaman Amasya Sabuncuoğlu Tıp müzesinde görüldüğü gibi müzikle tedavi, kimi zaman resim çizdirme, kimi zaman şiirle, kimi zaman da her an doğada bulabileceğimiz seramik kiliyle hastalara terapi uygulanmış ve toplumsal sağlık yapısı korunmaya çalışılmıştır. “Bu değerden hareketle; sağlık sıkıntısı yaşayan bireylerin bu sıkıntılarının giderilmesinde görsel sanatlar etkili bir unsur olabilmektedir” (Salderay, 2010: s.135).

Ergoterapide uygulanan tedavi yöntemlerinden **1)** duyuşal entegrasyon yöntemi, **2)** tasarım terapisi, **3)** resim yapma terapisinde görsel sanatlar alanından yararlanır. Yukarıda bahsedilen bu üç yöntemde de seramik kiliyle hasta temas ettirilerek tedavi süreci başlatılır.

1.3. Gerontolojik Uğraş Terapisinin Yaşlıya Kazandırdıkları

Sanatın herhangi bir dalı ile terapi olarak uğraşmak bir çok literatürde farklı tanımlarla karşımıza çıkmaktadır. “Sanat Kendini tanımayı güçlendirir ve çıkan sonucu başkalarına aktarmanın harika bir yoludur”(Botton ve Armstrong, 2013: s.47). Yaşlıda, sanatın değişik dallarıyla yapılan uğraş terapisi birçok olumlu kazanımlar ortaya çıkarır. Örneğin,“Sanat karmaşıklığı derleyip toparlar, kısa süre için de olsa ondaki en anlamlı yanlara odaklanmamıza yardımcı olur”(Botton ve Armstrong, 2013: 12). Terapi olarak “sanat aracılığıyla duyuşlarımızı doyuma ulaştırmak, dış etkiler nedeni ile bozulan iç organik durumumuzu yatıştırmaktır bir anlamda da”(Erinç, 2011: s.52). resim, seramik ve el-sanatlarıyla yapılan çalışmalarda aşağıdaki sonuçlar elde edilmektedir.

- 1) Sanatın hangi dalıyla olursa olsun uğraş terapisi yaşlıda ilk etapta yaptığı sanat uygulamasına odaklanmasını sağlar. Bu da sağlığını olumlu etkilemektedir.
- 2) Yaşlının kendine olan güvenini kazanmasına destek verir.
- 3) Sanat yoluyla bir ürün ortaya çıkardığında halen bir işe yaradığını ve üretken olduğu duygusunu algılar.
- 4) Birey günlük yaşamdaki kaygı ve streslerinden sanat uygulamasıyla arınarak strese bağlı hastalıklarında gözle görülür bir azalma kaydedilir.
- 5) Sosyal yardımlaşma ve dayanışma duygularını artırır.
- 6) Yaşlının kendisini iyi hissetmesini sağlar bu da aile ve toplumsal ilişkilerini arttırmada etkindir.
- 7) Yaşlının odaklanma ve zihinsel aktivitesini arttırmada önemli rol oynar, bunun sonucunda da mental hastalıkların gerilemesine sebep olur.
- 8) Yaş ile birlikte azalan kas kütlesi ve vücut koordinasyonu bu sanat terapileriyle birlikte gelişmektedir.
- 9) Hem boş zaman etkinliği hem de rehabilitasyon tekniği olarak kullanılır.
- 10) Yaşlının hem psikolojik hem de sosyal yaşamda iletişim kurmada rahatlamasına yol açar. Sanatla yapılan uğraş terapileri kalitesi yüksek ve sağlıklı bir yaşam geçirmelerine destek verir.

2. Antalya Halil Akyüz Huzurevi ve Gerontolojik Uğraş Terapisi Olarak Seramik Uygulamaları

Antalya Belediyesine bağlı olarak önceden Varsak Huzurevi olarak bilinen bu huzurevi 2012 yılında Halil Akyüz adlı hayırsever bir vatandaş tarafından, Döşemealtı'nda yeni binası ve yeriyile birlikte Büyükşehir Belediye'sine bağışlanmıştır. Yaklaşık 36 ile 40 kişi arasında yaşlı sakinlerini barındırmaktadır. Bünyesinde; hemşire, sosyolog, psikolog, fizyoterapist, gerontolog ve ergoterapist bulundurarak yaşlılara kaliteli bir yaşam sağlama çabası içindedir. Antalya'da en iyi 'Gerontolojik Uğraş Terapisinin' uygulandığı ve sürekli

sanat eserlerinin üretildiği bir mekân haline gelmiştir. Huzurevi sakinlerinden yaklaşık beş ya da altı kişi Sanat Terapi odasının daimi konukları olmaktadır. Bu yaşlılar huzurevine gelmeden önce de el sanatları, tamircilik ve sanatla uğraştıkları için her gün Sanat Terapi odasında bulunmak onlar için günlük ihtiyaç haline gelmiştir. Diğer yaşlılar da hastalıklarının seyrine veya tedavilerine göre uzmanlar eşliğinde Sanat Terapi odasında sanat ve el-sanatları çalışması yapmaktadırlar.(Botton ve Armstrong, 2013: 12). Böylelikle huzurevindeki yaşlılar, ‘sanat’ ile uğraş terapisi yaparak hayata tutunup, hastalıklarını görülür bir oranda geriletmişlerdir. Huzurevinin tüm mekânlarında yaşlıların yaptığı panolar, resimler ve seramik çalışmaları duvarları bezemiş durumdadır. Büyükşehir Belediyesine hediyelik sanat ve el-sanatları çalışmaları yine yaşlıların yaptıkları çalışmalardan verilmektedir. Yaşlılar birçok tekniği barındıran büyük boyutlu resim panoları yapmaktadırlar. Bunlardan biri de 2016 yılında yapılan seramik yapraklardan oluşan düzenleme bir panodur. Bu seramik çalışması danışmanlığında bulunan 31 öğrencimle birlikte “Gerontolojik Uğraş Terapisi” ders kapsamında proje şeklinde yapılmış ve Antalya Büyük Şehir Belediyesinin binasında daimi olarak sergilenmektedir.

Şekil 1: Antalya Halil Akyüz Huzurevi “Gerontolojik Uğraş Terapisi” dersi kapsamında yaşlı ile seramik çalışması, 2016.

Şekil 2: Antalya Halil Akyüz Huzurevi “Gerontolojik Uğraş Terapisi” dersi kapsamında yaşlı ile seramik pano çalışması 2016.

SONUÇ

Bilinmektedir ki sanat, dünyada insanoğlunun var olduğu andan beri yaşamımızda bulunan bir olgudur. Sanat, haberleşmeden sağlığa kadar her aşamada insanların içine olduğu bir yaşam biçimidir. Sağlıkla sanat bağlantısının çok eski tarihlere dayandığı da bilinmektedir. Eskiden insanların sağlığına kavuşması için tedavi yöntemleri içinde sıklıkla kullanılan sanat son yıllarda “sanat terapisi”, “uğraş terapisi” olarak isimlendirilmektedir. “Seramik Sanatının Yaşlı Bireylerde “Gerontolojik Uğraş Terapisi” Alanında Kullanımı ve Antalya Halil Akyüz Huzurevi Örneği” başlıklı bu çalışmamızda ders kapsamında öğrencilerle yapılan proje sonuçları gözden geçirildi. Bu projenin uygulanması aşamasında, Halil Akyüz Huzurevi yöneticileri ve çalışanlarının çok büyük desteği alınmıştır. Bizlere verilen dört haftalık süreç içinde ve uzmanların hastalıklarına göre seçtiği yaşlılarla çalıştık. Bu yaşlıların kimisi Alzheimer, kimisi Demans, kimisi de İnce ve Kaba Motor Becerilerinde sorun olan bireylerdi. Ve dört haftalık uygulamalar sonucunda yaşlılarda, öğrenciyle çalışması sonucu psikolojik rahatlama, sosyalleşme, kendine güven, sanatta bir şey üretmenin verdiği mutluluk ve hastalıklarında rahatlama ve gerileme tespit edilmiştir. İlk defa proje kapsamında sanat terapi odasında uğraş çalışması yapan yaşlılar da, tekrar tekrar bu seramik çalışmalarını yapmak istemişlerdir. Yaklaşık 16 yaşlı bu projeye katılmıştır. Seramik çalışması olarak ya çiçek ya da yaprak form çalışması uygulanmıştır. Bu yaprak ve çiçek figürleri kurutulup pişirildikten sonra yine yaşlılar tarafından boyanmış ve pano olarak bir yüzeye uygulanmıştır. Bu uygulamalar sonucunda görülmüştür ki seramik yapmak, yaşlılarda belirgin bir şekilde hastalıkların iyileşmesine sebep olmuştur. Yaşlının odaklanması, toprağa negatif enerjisini atıp psikolojik olarak rahatlama sağlanmıştır. Seramiğin hammaddesi toprak, kil olduğundan dolayı sıcak bir malzeme olarak iyileştirmede kesin ve hızlı sonuç vermiştir. Bu çalışma, seramik sanatının yaşlılarda uğraş terapisi olarak kullanımının iyileştirmede kullanılabilirliği ve plastik bir malzeme olarak Gerontolojik tedavide önemini göstermiştir.

KAYNAKÇA

- 1-Mülayim E., 2010,“Gerontolojik Uğraş Terapisi” basılmamış ders notları, s.10.
- 2-Mülayim E., age, s.3.
- 3-Esaak, Shelley, “Visual Arts”, <http://dictionary.sensagent.com/visual+arts/en-en/> (erişim) 10 Ekim 2018.
- 4-Salderay, Bülent., 2010. “Görsel Sanatlar ve Tedavi” (Terapi), tasarım ve Sanat Dergisi, cilt 1, sayı 6, s:133-145.
- 5-Stuckey, Heather L., Jeremy Nobel, “The Connection Between Art, Healing, and Public Health: A Review of Current Literature”, American Journal of Public Health, Vol 100, Framing Health Matters, United States of America, February, 2010, s: 254-263.
- 6-Salderay, age, s. 135.
- 7-Botton, De. A. ve Armstrong, J., 2013, *Terapi Olarak Sanat*, London, s. 12
- 8-Botton, De. A. ve Armstrong, J., 2013, *Terapi Olarak Sanat*, London, s. 47
- 9-Botton, De. A. ve Armstrong, J., 2013, *Terapi Olarak Sanat*, London, s. 48
- 10-Erinç, Sıtkı.,2011, *Sanat Psikolojisine Giriş*, Ankara, s.52
- 11-Sezen, Nuri., 2009,*Görsel Estetiğin Temelleri*,Antalya, s.7